

Streszczenie rozprawy doktorskiej

***Ludność chrześcijańskiego Kazimierza pod Krakowem w XVIII wieku.
Studium społeczno-demograficzne***

Celem rozprawy jest charakterystyka demograficzna chrześcijańskiego społeczeństwa w królewskim mieście Kazimierz pod Krakowem w XVIII wieku. Dotychczasowe ujęcia dziejów tego ośrodka sprowadzały się zwykle do przedstawienia historii miasta przez pryzmat dziejów politycznych. Niniejsza praca jest próbą spojrzenia na przeszłość miasta z nowej perspektywy. Dobry stan zachowania źródeł, w dużej mierze do tej pory nie eksploatowanych, umożliwił szerokie spojrzenie na problematykę ludnościową. Ze względu na obfitość źródeł i rozległą tematykę zdecydowałem się zawęzić przedmiot pracy do zagadnień demograficzno-społecznych. Dlatego też zamierzenie badawcze postanowiłem zrealizować poprzez analizę ludności pod różnym kątem w oparciu o szerokie spektrum dostępnych materiałów źródłowych i zróżnicowane metody badawcze.

Przedmiotem badań jest ludność Kazimierza, całe jego społeczeństwo, wyłączając zeń ludność żydowską oraz kler. Społeczeństwo Kazimierza było, podobnie jak w innych staropolskich miastach, bardzo zróżnicowane pod względem stanowym i majątkowym. Analizami objęto ludność zamieszkałą obszar, który został objęty spisami ludności parafii dla Bożego Ciała sporządzonymi w latach 1791–1792 na polecenie Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego. Zakres geograficzny pracy stanowi zatem miasto Kazimierz (część chrześcijańska) z najbliższymi przedmieściami (tzw. przedmieście Krakowskie lub Szewskie, Podbrzezie oraz przedmieście określane opisowo jako „za bramą Wielicką”). Badany obszar zawiera się w obrębie trzech istniejących wówczas na terenie miasta parafii. Takie podejście umożliwia pełniejszy opis funkcjonowania społeczeństwa miasta i mieszkających tam rodzin. Stanowi jednocześnie ujęcie pionierskie w polskiej demografii przeszłości, bowiem dotychczasowe badania prowadzone były najczęściej na przykładzie konkretnych parafii. Badany obszar był stosunkowo niewielki, bowiem wynosił około 0,5 km kwadratowego.

Niniejsza praca dotyczy okresu przedprzemysłowego (preindustrialnego), zwanego okresem staropolskim, zaś w demografii historycznej erą prestatystyczną. Zakres chronologiczny pracy obejmuje wiek XVIII, co wynikało z ciągłości zachowanych źródeł do badania ruchu naturalnego ludności oraz wystarczająco długim okresem dla analiz

demograficznych (zwłaszcza rekonstrukcji rodzin). W XVIII stuleciu Kazimierz miał już za sobą okres świetności i prosperity.

Spółeczność kazimierska została przedstawiona przez pryzmat stosunkowo bogatych i różnorodnych źródeł. Pracę oparto w głównej mierze na źródłach o charakterze masowym. Najważniejszym źródłem w pracy były księgi metrykalne trzech parafii kazimierskich, bowiem jako jedyne ukazują w sposób bezpośredni fakty demograficzne. Zaraz po księgach metrykalnych najważniejszym źródłem były spisy ludności z Akt Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego z końca XVIII wieku. Istotne miejsce w badaniach demograficznych nad miastem zajęła jedyna zachowana księga przyjęć do prawa miejskiego Kazimierza (1772–1793). Znaczna część wykorzystanych w pracy źródeł pochodziła z przechowywanego w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie Archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem – zespół ten zawiera różnorodne akta dotyczące działalności nie tylko podstawowych organów samorządu miejskiego (ławy i rady), ale także m.in. testamenty, źródła dotyczące cechów czy akta miejscowego szpitala dla ubogich. Szczególną uwagę zwrócono na serię zawierającą księgi sądu kryminalnego miasta Kazimierza (*acta criminalia*). Wykorzystano również źródła podatkowe z epoki, pomocne podczas dokonywania szacunków liczby ludności miasta w XVIII wieku, tj. rejestry podatków dymowego oraz pogłównego.

Podstawowymi metodami zastosowanymi w dysertacji były wykorzystywane w demografii historycznej metody agregatywne oraz rekonstrukcji rodzin, zwana także od nazwisk jej twórców metodą Henry'ego-Gouberta. Jeśli chodzi o pozostałe metody badawcze, kluczową kwestię stanowiły pomiary migracji, czyli przemieszczeń wahadłowych, sezonowych lub stałych. Na potrzeby analizy dystansów migracji dokonano w sumie około 1350 pomiarów związanych z czasowymi lub stałymi przemieszczeniami.

Trzeba również podkreślić rolę komputerowych baz danych. Masowy charakter źródeł wykorzystanych w pracy zdecydował o zastosowaniu metod statystycznych. Operowanie danymi masowymi nie byłoby bowiem możliwe bez wykorzystania mocy obliczeniowej komputera. Każda komputerowa baza, w zależności od wykorzystanego źródła, otrzymała odpowiedni do zawartości merytorycznej źródła kwestionariusz. Stworzono dla każdej parafii bazy danych metryk (ślubów, chrztów oraz zgonów), bazę nowych obywateli Kazimierza, bazę ludności na podstawie spisów parafii z końca XVIII wieku (z lat 1791–1792), bazy obejmujące źródła podatkowe (pogłównego i podymnego), wreszcie bazę na podstawie rejestru akcyzy z lat 1658–1659. Ogółem wszystkie opracowane bazy danych zawierają 86 992 rekordy nominatywne.

Praca została podzielona na sześć rozdziałów. W pierwszym dokonano zwięzłej charakterystyki miasta Kazimierza, mającej przybliżyć czytelnikowi podstawowe informacje na temat badanego obszaru. Drugi rozdział pracy został poświęcony ludności Kazimierza. Jako wstęp do dalszych badań przedstawiono rozwój ludności Kazimierza od XIV do XVIII wieku, nie pomijając przy tej okazji szacunków liczby ludności dokonanej na podstawie rejestrów podatku poglównego i podymnego w XVIII stuleciu. Następnie przedstawiono strukturę ludności według płci, wieku i stanu cywilnego pod koniec XVIII wieku. Omówiono ponadto rozmiar kazimierskiego gospodarstwa rodzinnego, cykl życia jednostki oraz typologię rodzinnych gospodarstw domowych według metody opracowanej przez Petera Lasletta. Trzeci rozdział pracy – najbardziej obszerny – został poświęcony analizie ruchu naturalnego ludności Kazimierza w oparciu o księgi metrykalne trzech miejscowych parafii. Został podzielony na trzy podrozdziały poświęcone kolejno: ślubom, urodzeniom oraz zgonom. Każdy z nich rozpoczyna się analizą kompletności odpowiednich dla danej części rejestrów (ksiąg metrykalnych). Duży nacisk położono na liczbę oraz sezonowość zdarzeń demograficznych oraz ich uwarunkowania. W pierwszym ze wspomnianych podrozdziałów (śluby) przedstawiono wiek nupturientów, ich stan cywilny, dobór społeczny małżonków, ruchliwość terytorialną nupturientów oraz dobór świadków ślubów. W części poświęconej urodzeniom omówiono kolejno miejscową kulturę imienniczą (imiona chrzcielne nadawane dzieciom) oraz dobór rodziców chrzestnych. W ostatnim podrozdziale poruszono zagadnienia związane ze zgonami: strukturę zmarłych według wieku i płci, przeciętne trwanie życia, przyczyny zgonów oraz topografię pochówków. W czwartym rozdziale rozprawy omówiono różne aspekty funkcjonowania osiemnastowiecznej rodziny kazimierskiej. Obiektem badań była rodzina nuklearna (rodzina mała), składająca się z rodziców (małżonków) i ich biologicznych dzieci. Dzięki zastosowanej metodzie rekonstrukcji rodzin uzyskano 510 kazimierskich najmniejszych komórek społecznych. Przedmiotem tej części pracy były: rodziny otwarte, rodziny zamknięte oraz rodziny kompletne, dzietność i płodność małżeńska, czas oczekiwania na narodziny pierwszego dziecka, przerwy międzyurodzeniowe, poczęcia przedślubne, długość trwania małżeństwa, trwanie okresu wdowieństwa i ponowne ożenki oraz okołoporodowa umieralność kobiet. Po analizie najmniejszej komórki społecznej Kazimierza, w piątym rozdziale, przedstawiono zagadnienie dotyczące życia poza rodziną (urodzenia nieślubne i podrzutki oraz związki nieformalne). W ostatnim, szóstym rozdziale pracy, poruszono zagadnienie migracji, łącząc wiele typów źródeł o charakterze ilościowym i jakościowym. Przemieszczenia podzielono na migracje czasowe (a te z kolei na cyrkulacje wahadłowe, czyli codzienne oraz sezonowe) oraz przemieszczenia o charakterze trwałego

osiedlenia (przyjęcia do prawa miejskiego). Pracę zakończono aneksem, w którym zamieszczono dane na temat obcych (pochodzących spoza Kazimierza) nupturientów, którzy zawarli ślub w kościele Bożego Ciała. Nadto zamieszczono przykładowe, reprezentujące zróżnicowane komórki rodzinne, karty kazimierskich rodzin zrekonstruowanych.

Dokonane analizy pozwoliły uzyskać dość typowy obraz ludności małego miasta preindustrialnego. Potwierdziły to przede wszystkim niewielkie, charakterystyczne dla ówczesnych miast, rozmiary kazimierskich rodzinnych gospodarstw domowych. Rozmiar tegoż gospodarstwa zależał nie tylko od zamożności jego kierownika, ale także od liczby dzieci oraz służby tam przebywających. W Kazimierzu występowało w owym czasie zjawisko *life-cycle servants*. Wśród kazimierskich gospodarstw domowych dominowały te prowadzone przez rodziny nuklearne. Realia miejskie sprzyjały jednak kierowaniu gospodarstwem samotnie. Ustalenia wskazują również na niepoślednią rolę kobiet jako głów gospodarstw domowych. Również analiza funkcjonowania kazimierskich rodzin zrekonstruowanych wykazała w wielu aspektach duże podobieństwo do najmniejszych komórek społecznych zamieszkujących inne ośrodki miejskie Rzeczypospolitej w tym czasie. Świadczenie życia poza strukturami rodzinnymi było widoczne w Kazimierzu w postaci związków nieformalnych, poczęć przedmałżeńskich oraz urodzeń nieślubnych, w skali porównywalnej do innych ośrodków. Migracje odgrywały w mieście dużą rolę, zwłaszcza ruch wahadłowy w postaci codziennych dostaw do miasta towarów i żywności, które dokonywane były najczęściej przez okoliczną ludność chłopską. Kazimierz stanowił także rynek pracy dla codziennych i sezonowych migrantów. Otrzymane rezultaty badawcze, dzięki oparciu analiz o zróżnicowane i bogate źródła, mogą stanowić impuls dla innych badaczy do podjęcia dalszych badań nad ludnością krakowskiego zespołu miejskiego w okresie staropolskim.